

УДК 94(477.44):[373+374+377]“19”

Т.Р.Кароєва

Розвиненість освітньої галузі як ознака модернізації міста початку ХХ ст. (на прикладі Вінниці Подільської губернії)

У статті на прикладі Вінниці Подільської губернії розглядається розвиненість освітньої галузі як ознаки модернізації міста початку ХХ ст. Коротко подається динаміка статистики щодо освітніх закладів початкової та середньої, загальної та спеціальної школи. Звертається увага на розвиток дошкільної та позашкільної освіти як для соціальних верхів, так і низів. Акцентується увага на свідомому ставленні міської влади до розвитку освітньої галузі, яка розглядалася й як фактор приваблення до міста нових мешканців. Указується, що більшість освітніх закладів не була у комунальній власності, проте грошові витрати міського бюджету на їхнє функціонування були найбільшими у губернії, хоча у відсотковому вимірі типовими для тодішніх міст. Зауважується, що у Вінниці обов'язкову початкову освіту планувалося запровадити до 1918 р., у той час як у цілому по Російській імперії до 1927 р.

Ключові слова: модернізація, освіта, навчальний заклад, освітня мережа, Вінниця, Подільська губернія

Модернізацію традиційно розглядають як загальний процес переходу суспільства від традиційної стадії розвитку до індустріальної. У комунікаційній площині це виглядає як перехід від усних каналів передачі знань та інформації до переважно писемних, відповідно з неминучим зростанням обсягу цієї інформації. Тому набуває особливого значення відбір стандарту знань, який потрібно передавати новим поколінням, та технології його передачі, тобто зростає значущість освітянської сфери. Її успіхами можна оцінювати успішність модернізації суспільства в цілому. Невипадково упродовж “довгого” ХІХ ст. усі європейські країни наполегливо боролися за розвиток освітньої мережі.

У цьому процесі міста вважалися форпостами модернізації суспільства. Саме тут, у місцях концентрації населення, намагалися формувати мережі різноманітних освітніх закладів, тому логічно припустити, що їхня розвиненість

є ознакою модернізованості міста. Освітня мережа Російської імперії характеризувалася багатоякладністю, підпорядкуванням різним відомствам. Її структура не мала чіткої вертикальної або горизонтальної побудови, складалася під впливом різних факторів, і залежала значною мірою від ініціативних осіб. Її становлення відбувалося фрагментарно і під впливом місцевих чинників, тому рівень її розвиненості може характеризувати особливості освітньої політики певного поселення і відображати його модернізованість. З цієї точки зору освітню мережу Вінниці, повітового міста Подільської губернії початку ХХ ст., ніхто досі не розглядав. Наявні праці репрезентують погляди істориків Л.С. Анохіної [1], М.Г. Вороліса [3; 4], Л.М. Дровозюк [16], В.М. Пугач [23; 24], І.В. Сесака [26], які зосереджувалися на загальному розвитку освітньої мережі, фінансуванні, управлінні, навчальних планах і програмах, учнівських і учительських колективах тощо, О.Ф. Кошолопа [19; 20], який аналізував педагогічні технології освітнього процесу. Історики-урбаністи (наприклад, С. Єсюнін [17]) фіксували шкільну справу як складову міського способу життя. Мета цієї публікації: довести, що свідомий розвиток освітньої сфери є фактором і ознакою модернізації міста.

На 1910-ті роки Вінниця поступово перетворювалася на освітній центр губернії. Якщо Кам'янець-Подільський був таким завдяки своєму статусу, то Вінниця просувалася до такого положення власними зусиллями завдяки громадськості та міським гласним. Саме згода міської влади як реакція на громадську думку рухала розвиток мережі навчальних закладів.

Тривалий час ця мережа відповідала загальноприйнятій у Російській імперії системі народної освіти. До 1880-х років Вінниця ніяк не вирізнялася серед інших повітових міст. Із запровадженням Городового положення 1870 р., відповідно іншої системи формування міського бюджету, з'явилася можливість нового розподілу грошей. І от тут міська влада проявила себе з найкращого боку. Її представники, під тиском громадськості, виявилися далекоглядними, розуміючи значущість письменності для розвитку міста. Уже перші склади міських гласних започаткували традицію системного нарощування освітнього потенціалу міста. Архівними документами зафіксовано тодішні аргументи гласних “приятій на допомогу місцевому населенню в цьому відношенні” (з обговорення створення жіночої гімназії) [8, арк. 9], про те, що ідея відкрити заклад “зародилась в середовищі освічених міщан” (про учительський інститут) [6, арк. 48]. За тодішнім російським законодавством у містах не приватні навчальні установи утримувалися дольовими частинами. Це мали бути частково державні (відомчі) гроші, частково міські, частково батьківські. Тобто навчальний заклад з'являвся у поселенні лише за умови готовності місцевої влади витрачати на нього гроші. Насамперед, мова йшла про приміщення, а також щорічне дольове фінансування. Можна зауважити, що приватні навчальні заклади час від часу зверталися до міської влади до допомогу [11, арк. 240].

Уже у 1882 р. вінницький міський голова Г.Д. Грищенко почав вести листування з подільським губернатором про можливість відкриття середнього

навчального закладу [7, арк. 35]. Першою ознакою змін слід вважати рішення про переведення у місто реального училища з Могилева-Подільського, де місцева влада не могла його утримувати. У 1889 р. вінницькою Думою було прийнято рішення: “Щорічно видавати на його утримання по 8 тисяч рублів сріблом, взяти на рахунок міста витрати на пристосування для реального училища будинку, побудованого на кошти купця Цяля Лейбовича Вайнштейна” [5, арк. 13]. І вже наступного року училище відчинило двері у Вінниці.

На 1898 р. у місті існували такі навчальні заклади, що частково фінансувалися міською владою: реальне училище (297 учнів), міське 2-класне училище (240), 2-класна церковнопарафіальна школа (102), староміська (60) та хуторянська (70) церковнопарафіальні школи, єврейське 2-класне початкове училище (150). Крім того, діяли приватні жіноча прогімназія О.І. Холодякової (51), два єврейських жіночих училища Рубінштейн (34) і Гранової (40), Талмуд-Тора (140). Усього навчалось 1 182 дитини, хоча мали б близько 4 200 [240, арк. 240-241], тобто 71,9% міських дітей не відвідувало початкову школу. Показово, що на 30–40 місць міського училища щороку подавалося 170–190 заяв [240, арк. 240-241].

Водночас треба зауважити, що у місті, за матеріалами Всеросійського перепису 1897 р., був порівняно високий рівень письменності 38,8% до всього населення. Це другий показник після губернського центру Кам’яця-Подільського [22, с. 69]. Серед молоді від 10 до 19 років цей відсоток був ще вищим – 46,7% [22, с. 69]. Проживання у міському середовищі вимагало від населення елементарного знайомства з письмом, звідси таке прагнення до освіти та самоосвіти.

Міський спосіб життя вимагав розвитку початкової школи. Через бурхливий поступ міста і зростання кількості молодого населення владними структурами у 1905 р. визнавалося, що треба відкрити ще 16 народних училищ [25]. У 1908 р. Міська дума прийняла рішення «відкривати кожного року по одній двокомплектній школі» [9, арк. 11], тобто училищу з двома вчителями на 100 учнів. І уже на квітень 1915 р. було організовано 11 училищ, зокрема в районах: Дубовецькій Слободі, Липках (Замостя), Садках, Старому місті, Малих Хуторах, при окружній лікарні, в “Мурах” та ін. [9, арк. 11, 244, 297, 305, 510].

Крім загальної початкової освіти піклувалися й про спеціальну. При громадському єврейському училищі “Талмуд-Тора” організували ремісничі відділення. Завдяки взаємодії з дирекцією залізниці відкрили 2-класне залізничне училище.

Гостро у місті стояло питання отримання середньої освіти дівчатами. На базі приватної прогімназії О.І. Холодякової, яка звернулася по допомогу до Міської думи, спробували створити державну гімназію [240, арк. 240]. У 1900 р. було відкрито міністерську жіночу гімназію, для якої місто побудувало приміщення. Для хлопчиків у 1907 р. в “Мурах” було створено чоловічу гімназію, у 1912 р. – другу жіночу гімназію.

Для розвитку спеціальної середньої освіти у 1911 р. міська Дума клопотала про відкриття землемірного училища, відразу пропонуючи для нього окрему

будівлю [13, арк. 55], хоча місто не було включено у перелік потенційного розташування подібних закладів. У 1914 р. гласні погоджувалися утримувати механіко-технічне училище, пропонуючи виділити для побудови приміщення та майстерень 0,1 десятини землі та асигнування у 50 тис. руб. упродовж 10 років [15, арк. 35зв]. Для можливості отримати середню освіту без обмежень єврейської квоти (10% від всієї кількості учнів) міська громадськість підтримала створення у 1912 р. приватного комерційного училища К. Андржеячека. Тут освіти одночасно могли отримувати і хлопці, і дівчата.

Розуміння значення освіти у житті тодішнього суспільства підкреслює рішучість міської влади взяти на себе відповідальність за підготовку педагогічних кадрів для навчальних закладів всієї Подільської губернії. Вінниця стала лідером на цій ниві. У співпраці з єпархіальною владою було відкрито церковно-учительську школу [27]. У 1909 р. було переведено учительську семінарію, яку фінансували спільно із повітовим земством, а от відкриття єдиного у регіоні вчительського інституту (1912) покладалося уже повністю на міський бюджет.

Уже 1915 р. у Вінниці були такі навчальні заклади: 12 початкових училищ, а також реальне, комерційне і залізнично-шляхове училища, чотири гімназії (чоловіча та 3 жіночих), церковно-учительська школа, учительська семінарія та учительський інститут. Для єврейського населення, крім релігійних, існували чоловіче та 2 жіночих училища. Таким чином, за даними С.М. Єсюніна прокам'янець-подільську мережу 1914 р. [17, с. 214], вінницька її випередила.

На 1911 р. у середніх навчальних закладах міста навчалось 1594 учня і початкових – 1361 [21, с. 167], що було найкращим кількісним показником з охоплення міських дітей навчанням у краї. Невипадково, наприклад, того ж 1911 р., коли постало питання про забезпечення 132 староміських дітлахів, бажаних навчатися у місцевій церковнопарафіяльній школі, дума дала згоду на асигнування 94 руб. для утримання додаткового будинку для навчання [13, арк. 159]. Мабуть останнє дореволюційне десятиріччя було часом найбільш динамічного та інтенсивного розвитку мережі учбових закладів у місті.

Коли у 1912 р. постало питання про запровадження обов'язкової початкової освіти у місті самоврядування взяло на себе обов'язок забезпечити місця у школах усім міським дітям 8–11 років до 1918 р. [14, арк. 81], у той час як у цілому по Російській імперії це планували зробити до 1927 р.

У 1910-х роках у Вінниці починають активно розвиватися дошкільні заклади. Ініціаторами їхнього створення стала громадськість. Якщо заможніше населення самостійно організовувалося і винаймало виховательку для нагляду за дітьми, які спільно проводили певний час, то для тих батьків, яким потрібно було постійно працювати, щоб заробити гроші на прожиття, дитячий садок був виходом з ситуації. З 1913 р. у Вінниці для дітей робітників почав працювати дитячий садок [2, с. 988], ініціатором якого було Вінницьке товариство денних притулків для дітей робочого класу.

На початку ХХ ст. у країні розвивалася також позашкільна освіта. І Вінниця не була тут виключенням, а навіть навпаки, стала одним з регіональних лідерів

з її організації, особливо для соціальних низів. У 1902 р. вінницьким повітовим комітетом Піклування про народну тверезість був побудований Народний дім, один з п'яти угубернії. У його приміщенні розташовувалися чайна, бібліотека, зал зі сценою, недільна школа, книжковий склад-лавка. Тут міський простолод міг без особливих витрат збиратися ввечері або у вихідні в просторому і світлому приміщенні та розумно розважатися бесідою, почитати журнал, подивитися виставу тощо, випробувати себе у гімнастичній грі, бігу, змаганнях в городки, кеглі, шахи [1]. Бібліотекою бажані могли користуватися безкоштовно, а у книжковому складі могли придбати книги з гуртовими знижками. Із скороченням фінансування комітетів Піклування про народну тверезість, Міське самоврядування вирішило підтримати Народний дім і зберегти його для міста як місце організації дозвілля для соціальних низів. З 1 січня 1908 р. він перейшов у розпорядження міста [10, арк. 42]. У його приміщенні влаштовувалися й публічні народні читання, для чого при Міській управі існувала постійна комісія. У приміщенні Дому проходили також гастролі театральних труп, зокрема українських.

Щодо позашкільної освіти освіченого населення, то у місті регулярно проводилися лекції, було створено міську публічну бібліотеку та книгозбірні при громадських організаціях.

У творенні освітньої сфери міста брали участь як державні структури (Міністерство народної освіти, Міністерство фінансів, Міністерство шляхів сполучення), духовне відомство, органи місцевого самоврядування, так й приватні особи. Попри таку багатоукладність мережі навчальних закладів, вінницька міська влада у 1910-х роках освітянській справі віддавала належну увагу, хоча значна частина навчальних закладів не була у комунальній власності. Свідченням зацікавленості міста в освітній сфері може бути розмір її фінансування, який щороку коливався від 30 до 40 тис. руб. (див. табл.), що було найбільшими сумами у губернії, хоча у відсотковому вимірі ці суми були типовими і коливалися від 10 до 15% міського бюджету [17].

*Таблиця. Міський бюджет Вінниці, 1911–1915 рр.
Витратна частина [18]*

	1911 [12, арк.10]	%	1913 [14, арк.182]	%	1915 [15, арк.110]	%
Утримання міської поліції	25 369,16	12,2	24 700,00	6,8	40 901,90	8,1
Народна освіта	30 030,40	14,5	40 688,94	11,3	33 896,00	6,7
Медична, ветеринарна, санітарна частини	9 427,94	4,6	11 102,00	3,1	35 116,33	6,9
Всього	207 101,07	100,0	361 188,24	100,0	506 723,16	100,0

Для порівняння у таблиці подано витрати міського бюджету на утримання міської поліції. Освітянська справа традиційно коштувала бюджету більше, ніж поліцейська. Лише у 1915 р. статистика інша, але це було пов'язано з реорганізацією поліцейського управління міста – виокремленням нової третьої поліцейської частини. Водночас подається інформація про сферу охорони здоров'я, ветеринарії та санітарії, яка традиційно значно програвала у фінансуванні освітянській, адже в уявленні тогочасної людини уже закріпилося уявлення про освіту як запоруку життєвого успіху.

І міська влада усвідомлювала свої успіхи і свідомо йшла на такі витрати. Уже у протоколах Думи 1911 р. фіксувалися думки, про те, що місто перетворилося на потужний освітній центр краю [13, арк. 23], що можливість дати дитині загальну та спеціальну середню освіту, свого роду тодішню гарантію стабільного заробітку, приваблює у місто нових мешканців.

Отже, освітня мережа Вінниці була багатоукладною (різні засновники, різні форми власності), як й, в цілому, в країні, проте у місті, крім шкільної мережі розвивалася дошкільна та позашкільна освіта. Міська влада системно працювала над збільшенням освітньої мережі, причому намагалася розвивати усі види освіти: загальну та спеціальну, початкову та середню. Місто не просто надавало безкоштовні земельні ділянки для будівництва закладів, а й будувало приміщення для цього, брало участь у їх дольовому фінансуванні. Усвідомлення значущості освіти як фактора розвитку міста спонукало його до прискорення запровадження обов'язкової початкової освіти.

Список використаних джерел і літератури

1. Анохіна, Л. С. З історії освіти у м. Вінниці (II пол. XIX - поч. XX ст.) / Л. С. Анохіна // Подільська старовина : наук. зб. / Вінниц. обл. краєзн. музей. – Вінниця, 1998. – С. 91-117.
2. Весь Юго-Западный край: справ. и адрес. кн. по Киев., Подол. и Волын. губерниям. – К., 1914. – 1115 с.
3. Вороліс, М. Стан середньої освіти на Поділлі у 1891–1901 рр. / М. Вороліс // Наук. зап. Вінниц. держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського. Сер. : Історія. – Вінниця, 2007. – Вип. 12. – С. 187-189
4. Вороліс, М. Г. Освітній та культурний розвиток на поділлі в другій половині XIX – початку XX ст. / М. Г. Вороліс // Наук. зап. Вінниц. держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського. Сер. : Історія. – Вінниця, 2008. – Вип. 13. – С. 223-225.
5. Державний архів Вінницької області (далі – ДАВіО), ф. Д-15, оп. 1, спр. 25, 19 арк.
6. ДАВіО, ф. Д-54, оп. 1, спр. 32, 98 арк.
7. ДАВіО, ф. Д-230, оп. 1, спр. 67, 367 арк.
8. ДАВіО, ф. Д-230, оп. 1, спр. 557, 294 арк.
9. ДАВіО, ф. Д-230, оп. 1, спр. 1197, 560 арк.
10. ДАВіО, ф. Д-244, оп. 1, спр. 18, 104 арк.
11. ДАВіО, ф. Д-262, оп. 1, спр. 9, 287 арк.
12. ДАВіО, ф. Д-262, оп. 1, спр. 22, 393 арк.

13. ДАВіО, ф. Д-262, оп. 1, спр. 23, 242 арк.
14. ДАВіО, ф. Д-262, оп. 1, спр. 24, 146 арк.
15. ДАВіО, ф. Д-262, оп. 1, спр. 26, 129 арк.
16. Дровозюк, Л. М. Освітня діяльність земств Правобережної України (1904-1920 рр.) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Л. М. Дровозюк ; Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. – Київ, 1998. – 16 с.
17. Єсюнін, С. М. Міста Поділля у другій половині XIX – на початку XX ст.: монографія / С. М. Єсюнін. – Хмельницький: Мельник А. А., 2015. – 334 с.
18. Каросва, Т. Р. Бюджет повітового міста як індикатор його розвитку (на прикладі Вінниці 1880–1916 рр.) / Т. Р. Каросва // *Наук. зап. Вінниц. держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського. Сер. Історія.* – Вінниця, 2016. – Вип. 24. – С. 163-168.
19. Кошолоп, О. Ф. Діяльність громадських організацій по розвитку освіти на території Поділля на початку XX ст. / О. Ф. Кошолоп // *Зб. наук. пр. Хмельниц. ін-ту соціал. технологій Ун-ту “Україна”.* – 2013. – № 1. – С. 107–111.
20. Кошолоп, О. Ф. Стан церковної початкової освіти в Подільській губернії в другій половині XIX – початку XX століття / О. Ф. Кошолоп // *Зб. наук. пр. Хмельниц. ін-ту соціал. технологій Ун-ту “Україна”.* – 2011. – № 4. – С. 77–82.
21. Памятная книжка Подольской губернии на 1911 год / сост. В. Филимонов; Подол. губ. стат. ком. – Каменец-Подольск, 1911. – XVI, 96, 218, 66 с.
22. Всеобщая перепись населения Российской империи. 1897. Подольская губерния. – СПб., 1904. – XII, 285 с.
23. Пугач, В. Стан освіти на Поділлі у другій половині XIX ст. (на прикладі Вінницької жіночої гімназії) / В. Пугач // *Освіта на Поділлі: минуле та сьогодення: матеріали XXIII Всеукр. наук. іст.-краєзн. конф. до 100-річчя засн. Вінниц. держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського.* – Вінниця, 2011. – С. 123-124.
24. Пугач, В. М. Становлення навчальних закладів освіти у Вінниці на початку XX ст. / В. М. Пугач // *Наук. зап. Вінниц. держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського. Сер. : Історія.* – Вінниця, 2012. – Вип. 20. – С. 188-192.
25. Сазонов, А. Н. Матеріали по вопросу о введении всеобщего обучения в Подольской губернии / А. Н. Сазонов. – Каменец-Подольск, 1906. – 114 с.
26. Сесак, І. В. Освіта на Поділлі: у 2 ч. / І. В. Сесак ; Кам’янець-Поділ. держ. пед. ун-т, Центр дослідж. історії Поділля Ін-ту історії України НАН України. – Кам’янець-Подільський, 1999.
27. Сообщение об открытии в г. Виннице церковно-учительской школы и приеме в 1-й класс ее // *Подольские епархиальные ведомости.* – 1902. – № 41 (офиц. ч.). – С. 462-463.

Tetiana Karoyeva

**Development of education sector as an indication
of town modernization in the forepart of XX century
(exemplified by the town of Vinnytsia, Podillia province)**

Development of education sector is considered in the article as an indication of town modernization in the forepart of the XX century exemplified by the town of Vinnytsia, Podillia province. Statistical data related to operation and dyna-

mics of development of educational institutions of primary and secondary education as well as of general and vocational schools are presented in brief. Attention is drawn to the fact that preschool and out-of-school educational institutions were developed both for upper and lower social strata. It is emphasized that the municipal authorities' attitude towards development of the education sector was conscientious as it was considered, among others, as a factor attracting new urbanites to the town. It is pointed out that the majority of educational institutions were not in municipal ownership however municipal budget expenses for their operation were the greatest in the province while in percentage terms they were typical for the towns at that time. The author notes that it was intended to introduce compulsory primary education in Vinnytsia by 1918 while for Russian Empire as a whole it was scheduled for 1927.

Keywords: modernization, education, educational institution, network of educational institutions, Vinnytsia, Podillia province

Т.Р.Кареева

**Развитость образовательной отрасли
как признак модернизации города в начале XX в.
(на примере Винницы Подольской губернии)**

В статье на примере Винницы Подольской губернии рассматривается развитость образовательной отрасли как признака модернизации города начала XX в. Коротко раскрывается динамика статистики по образовательным учреждениям начальной и средней, общей и специальной школы. Обращается внимание на развитие дошкольного и внешкольного образования как для социальных верхов, так и низов города. Акцентируется внимание на осознанном отношении городских властей к развитию образования, которое рассматривалось также как фактор привлечения в город новых жителей. Указывается, что большинство образовательных учреждений не было в коммунальной собственности, однако денежные затраты городского бюджета на их функционирование были крупнейшими в губернии, хотя в процентном измерении типичными для тогдашних городов. Отмечается, что в Виннице обязательное начальное образование планировалось ввести в 1918 г., в то время как в целом по Российской империи до 1927 г.

Ключевые слова: модернизация, образование, учебное заведение, образовательная сеть, Винница, Подольская губерния.

Одержано 31 серпня 2016 року